

יעדי אגף הדרומי של ירושלים במלחמת ששת הימים

יוסי לנגוצקי (אל"מ, מיל.).

מפקד הסיירת הירושלמית במלחמת ששת הימים

מתחם ארמון הנציב

הבית הבודד

חוות הלימוד

הקולג' הערבי

גבעת האנטנה

מוצב הנקניק

מוצב הפעמון

אבני דרך בתולדות האיזור המפורז ש לארמון הנציב

2015

מתחם ארמון הנציב

רכס ארמון הנציב, הוא ג'בל מוכבר ("ההר-הכביר") הקרוי גם הר "העצה הרעה", מתנשא לרום של 795 מ' (מעפ"ה) שולט על דרומה של ירושלים.

"העיר העתיקה", המצויה 1000 מ' מצפון לו, מצויה לגביו בנחיתות טופוגרפית של 50 מ'.

הרכס הינו חלק מקו פרשת המים הארצית, כשחלק מהערוצים התוחמים אותו, מצויים בהפרש גבהים של עד 200 מ'.

במרכזו של רכס זה מצוי המבנה המונומנטלי של ארמון הנציב ("Government House"), שהיה סמל השלטון הבריטי בארץ ישראל במהלך תקופת המנדט הבריטי (1922-1948). מבנה זה שימש בשנים 1933-1948, כמשכנו ולשכתו של הנציב העליון של ממשלת בריטניה לארץ ישראל (High Commissioner of Palestine).

הארמון הוקם על "הר העצה הרעה", ב-1933, לאחר שמשכנו הקודם של הנציב שהיה ב"אוגוסטה - ויקטוריה" שבהר-הזיתים, נפגע ברעידת האדמה של 1927. קדמו לבנייתו ברכס הר העצה, תכנונים שלא צלחו, להקמתו באזור מנזר סן סימון שבקטמון, כמו גם באזור בית צפפה.

מתחם "ארמון הנציב" המשמש כיום כמטה "ארגון הפיקוח על הפסקת האש של האו"ם" (UNTSO), משתרע על פני שטח של כ-80 דונם.

הכניסה הראשית למתחם הארמון, הינה דרך "השער המערבי" שהינו מבנה קשתי מרשים, הכולל חדרי משמר. כניסה משנית למתחם, טרם מלחמת ששת הימים, היתה מצדו המזרחי – באמצעות דרך שחיברה אותה לצומת "ג'בל מוכבאר".

צומת זאת הינה נקודת הפיצול, בין הנתיב המתפתל צפונה לכוון "העיר העתיקה" לבין , הנתיב המוליך לצור – באהר ודרומה לבית לחם והר חברון.

מתחם "ארמון הנציב" כלל מספר מבנים, כשבמרכזו מתנשא ארמון הנציב שהינו מבנה מונומנטלי , רב אגפי, רב קומות ומשופע בקשתות, כשהוא מוקף בגינות, בריכות נוי וחורשות. המתחם מוקף בגדרות רשת.

כ- 300 מ', דרום-מזרח לארמון, מצויה "גבעת האנטנה" עליה מתנשאים תורני אנטנות לגובה של עשרות מ'. גבעת האנטנה מהווה את קצהו הצפוני של מוצב "הנקניק" עליו נבנתה שכונת ארמון הנציב (תלפיות) מזרח.

כ- 200 מ', דרום מזרח ממתחם ארמון הנציב מצויה "חוות הלימוד", ששימשה כמוסד להכשרה לחקלאות, ובצמוד לו, ממערב, מצוי מתחם ה"קולג' החקלאי".

רכס "ארמון הנציב", הינו אחד משני השטחים החיוניים השולטים על ירושלים. להלן ציטוט מדברי מדברי עבדאללה אל-תל מפקד הכוחות הירדנים בירושלים במלחמת העצמאות :

"מי שיצליח להשתלט על ההר יקבע את גורל העיר כולה"

גובהו ומיקומו, של הרכס מעניקים לו בנוסף לשליטה ותצפית ייחודית, גם מעמד של מקפצה פוטנציאלית, דו-כיוונית.

מחד אפשרות פריצה ירדנית מערבה, ממתחם הארמון , אל מישורי דרומה של ירושלים (תלפיות, בקעה, המושבה הגרמנית) ומאידך פריצה של צה"ל מהמתחם מזרחה ומשם צפונה, בציר נחל קדרון אל רכס הר הזיתים, במטרה לאגף ממזרח את ה"עיר העתיקה". בתנאים שהתקיימו טרם מלחמת ששת הימים, אפשרה השליטה ברכס ארמון הנציב, את ניתוק נתיב התחבורה העיקרי שפעל אז בין ירושלים המזרחית (וממלכת ירדן) עם בית לחם והר חברון. נתיב פתלתל זה, שכונה על ידינו בשם "דרך בורמה הירדנית", הוכשר לתחבורה ע"י הירדנים , לאחר מלחמת העצמאות, לאור שהשתלטנו על הנתיב הקודם ששימש למטרה זאת, הוא "דרך חברון" העכשווית.

חרף העובדה כי מרב רכס ארמון הנציב נכלל בתחום שהוגדר כ"שטח מפורז" שהיה מעצם הגדרתו אסור לנוכחות צבאית , הקימו הירדנים בתוך השטח המפורז שני מוצבים מבוצרים, כלהלן:

מוצב הנקניק שהוקם מדרום לארמון הנציב על גב הרכס עליו מצויה כיום שכונת "ארמון הנציב מזרח". תפקידו של מוצב "הנקניק", היה להגן על הציר הנידון, ולחסום את התקדמות צה"ל דרכו במקרה של מלחמה. כמו גם להוות בסיס קבע למקרה של תקיפה ירדנית לעבר דרומה של ירושלים. מוצב ירדני נוסף היה "ארמון הנציב צפון", מוצב

מחלקתי מבוצר, שמוקם על השלוחה שבקצה הצפוני של החורשה שמצפון לארמון. ייעודו היה לקיים מאחז קבע גם בצדו הצפוני של הרכס.

בניגוד לירדנים, שהחזיקו כנ"ל בתחום השטח המפורז, כל השנים מאז מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים, פלוגת חי"ר סדירה במוצב הנקניק ועוד מחלקת חי"ר במוצב "ארמון הנציב צפון", הרי שצה"ל החזיק באותן שנים בשטח המפורז לא יותר מאשר עמדת תצפית אחת בלבד. עמדה זאת, שכונתה "הבית הבודד" מוקמה כשלושים מטר בלבד מהגדר המערבית של מתחם "ארמון הנציב", אוישה רק בשעות היום ע"י 3-5 חיילים, בכסות של שוטרים, כשתפקידם היה להתריע על פעילות חריגה בשטח המפורז בכלל ובמתחם ארמון הנציב בפרט.

נוכחות ישראלית נוספת, באותן שנים, בשטח המפורז הייתה ב"חוות הלימוד" בה התגוררו במהלך השנים שבין 1948 ל-1967, עשרות סטודנטים, שלא היוו כח צבאי לוחם בקרת התנועה אל תוך תחום השטח המפורז התקיימה במחסום שאויש ע"י שוטר ישראלי בודד שמוקם ליד הכניסה למנוזר סן-קלייר (בין אבו טור למחנה אלנבי) ומשנת 1958 בצומת הכבישים שממזרח למחנה אלנבי.

חרף ההכרה רבת השנים בחשיפתה המוחלטת של דרום ירושלים, לתקיפה ירדנית מכיוון "ארמון הנציב", לא נערך צה"ל בשטח כהלכה לסיכול אפשרות זו.

מספר וועדות בדיקה צה"לית, שניתחו במהלך השנים את דרכי הפעולה האפשריות של הירדנים במקרה של מלחמה, התריעו על "הבטן הרכה" – של האגף המערבי של השטח המפורז של "ארמון הנציב", אך ללא הואיל. תכנונים הנדסיים ותקציביים שהוכנו לצורך זה, נדחו מספר פעמים. האלוף עוזי נרקיס, אלוף פיקוד מרכז, בהערכת מצב, 12 שעות בלבד טרם פרוץ מלחמת ששת הימים ציין כי "אחת משתי נקודות החולשה של מערך צה"ל באזור ירושלים הינה אזור "ארמון הנציב", אשר השתלטות ירדנית עליו תהווה מקפצה לכיבוש דרום ירושלים".

ולא ידע את אשר ניבא !!

הבית הבודד

הנוכחות הצה"לית היחידה בתוך תחום האזור המפורז הייתה עמדת תצפית, שפעלה משנת 1953 ועד מלחמת ששת הימים, במבנה דו קומתי שנקרא "הבית הבודד". עמדה זו שהייתה חלק ממערך הקו-העירוני הצה"לי היתה במרחק של כשלושים מ' בלבד מהגדר המערבית שתחמה את חורשת ארמון הנציב. מיקומה היה כ 250 מ' צפון- מזרחית מחוות הלימוד.

ייעודה של העמדה, בנוסף להפגנת נוכחות ישראלית, היה לצפות על הכניסה המערבית הראשית אל תחום ארמון הנציב, כמו גם על הנעשה בחורשת הארמון שבסמוך לה. העמדה פעלה בשעות היום בלבד, ע"י 4 חיילי צה"ל, בכסות של שוטרי משטרת ישראל,

חוות הלימוד

חוות הלימוד הוקמה ב 1928 ע"י רחל ינאית בן-צבי, אשת נשיא המדינה השני, על אדמת קק"ל, לצורך הכשרה חקלאית של צעירות ובהמשך כפנימייה חקלאית לנערים. במאורעות 1929 ננטשה החווה למספר חודשים.

החווה שהשתרעה על שטח של 50 דונם כללה גני-ירק, לולים ומטעי עצי פרי. החווה, שהייתה מובלעת יהודית זעירה, בתוך שטח ערבי, בה שהה במהלך מלחמת העצמאות צוות של 10 מדריכים ועוד כ 80 בני נוער, הייתה נתונה לצליפות, חבלות בצינור המים, כמו גם לתקיפות של כלי הרכב שהתנהלו בין החווה לבין שכונת תלפיות הסמוכה. סמיכותה לכוות בריטים שהיו פרוסים באזור (מחנה אלנבי וארמון הנציב) הפחיתה במידה מרובה את ניסיונות הערבים להתקיפה. בשלב מסוים הצליחה רחל ינאית לקבל את חסות הצלב האדום, ואכן סייע הדבר להמעטה בהתנכלויות הערבים.

לאור היחסים הטובים עם הנהלת הקולג' הסמוך לחווה, התאפשר לאנשי החווה לפלס שביל מהחווה ישר לתלפיות ולהימנע בכך מתנועה על הכביש הראשי שמצפון לחווה שהיה חשוף לירי צלפים מכיוון אבו-טור ומרכס ארמון הנציב עצמו.

חשיבותה של חוות הלימוד גברה לאחר הגדרת האזור שסביב החווה כאזור מפורז, זאת בהיותה נקודת הנוכחות היהודית הקבועה והבלעדית שבתוך השטח המפורז של ארמון הנציב. בראשית שנות ה 50 תכננו מספר פעמים להפוך את החווה לישוב קבע אך מאמצים אלה לא צלחו. לאחר מלחמת העצמאות (1948-1967) חדלה החווה מלתפקד כישות חינוכית-חקלאית ושימשה למגורי סטודנטים ואכסניה לפעילות תרבותית שונה. בשנת

1959 הוסבה הנקודה ל"חוות האוניברסיטה העברית שבצפון-תלפיות" שהייתה למעשה מרכז לחקר חקלאות ההר. כיום עומדת החווה בשיממונה לאחר שננטשה לפני כעשר שנים ע"י האוניברסיטה העברית.

הקולג' הערבי

הקולג' הערבי, שהוקם בשנת 1935, בצמוד ממערב לחוות הלימוד, שימש עד למלחמת העצמאות, כבית מדרש להכשרת מאות מורים גברים ערבים, כמו גם לבית ספר תיכון לאליטה החברתית של החברה הפלסטינית באזור ירושלים.

הקולג', שהוגדר ע"י האו"מ, לאחר מלחמת העצמאות כשטח המצוי במרותו, היה מטרה לניסיונות השתלטות של צה"ל, אך זאלה לא צלחו.

בחורף 1952 ביים צה"ל פלישת "עולים חדשים" אל תוך מתחם הקולג', אך נאלץ לפנותם תוך ימים ספורים.

האו"מ הקפיד כל מהלך השנים לכך שדגל או"מ יתנוסס על המבנה המרכזי של הקולג', כמו גם להדליק מדי ערב את תאורת המקום ולכבותו מדי בוקר.

לאחר מלחמת ששת הימים הוסב מתחם הקולג' למכון להדרכה של הסוכנות היהודית.

גבעת האנטנה

הגבעה המשתרעת על שטח של כ 200X100 מ' הינה נקודת השטח הגבוהה ביותר ברכס ארמון הנציב. (795.4 מ')

הנקודה המצויה 300 מ' מזרחה ממבנה ארמון הנציב, הינה תוואי שטח השולט על כל סביבתו. על ארמון הנציב, אתר חוות הלימוד במערב, צומת ג'אבל מוכבר במזרח ועל חלקו הצפוני של מוצב הנקניק.

גבעת האנטנה מאפשרת תצפיות ארוכות טווח לעבר מדבר יהודה, רכס הר הזיתים והר הצופים כמו גם על רכס צור באהר-רמת רחל.

במרכז הגבעה תורני אנטנות התקשורת של מטה האו"ם המתנשאות לגובה של עשרות מ'. גבעת האנטנה שימשה כמוצב מבוצר ירדני במלחמת העצמאות ששרידו הינם קפלי קרקע, חפירות למיניהן, גושי בטון ו אבני צור ענקיות כשאלה שימשו לירדנים במהלך מלחמת ששת הימים כעמדות אש ושטחי מסתור.

מוצב הנקניק

צורתו ה"נקניקית" של מתחם זה, שהוכתבה ע"י הטופוגרפיה המקומית, הייתה חריגה בהשוואה למוצבים הטבעתיים/ היקפיים שהירדנים הקימו במרחב שליטתם בגדה המערבית.

אורכו הכולל של מתחם גדודי זה, היה כ - 2000 מ'. המתחם כלל שלושה מתחמי משנה פלוגתיים, (להלן : מוצבים) כשכביש ירושלים המזרחית- בית לחם , עובר בצמוד לכ- 1000 מ' של שוליו המזרחיים של המוצב המרכזי שאויש ע"י הירדנים במלחמת ששת הימים. מוצב זה אוייש ע"י פלוגה מגדוד .... מחטיבת חי"ר 3 של צבא ירדן.

מוצב "הנקניק" השתרע לאורך 1200 מ' והשתפל לאורך קו רכס , מגובה של 795 מ' (מעפ"ה) ב"גבעת האנטנה" בצפון ועד לגובה 680 מ' (מעפ"ה) בוואדי זיתון המפריד בין המוצב לכפר צור-באהר, בדרום.

תעלת הקשר העיקרית של המוצב שהיתה עמוקה ומבוטנת, נחפרה בכיוון צפון-דרום, לאורך קו הרכס המקומי.

תעלה עמוקה נוספת, קצרה יחסית, מוקמה ע"י הירדנים גם בצדו המזרחי של המוצב. מספר תעלות נוספות, שהיו ברובן רדודות, נחפרו על ידי הירדנים על פני רחבי המוצב. עשרים עמדות ירי מבוטנות , מסוגים שונים, מוקמו הן ממערב הן ממזרח לתעלת הקשר המרכזית כשהתנועה בינן לבין התעלה המרכזית הינה באמצעות "זנבות" של תעלות באורך של מטרים בודדים. בחלק מהעמדות היו "שולחנות" למקלפ"ים וחלקן היו עמדות לרובאים, חלקן היה מקורה ("בונקר ") וחלקן ללא גג אלא עם דיפונים של שקי חול בלבד. מיקומן של מרבית עמדות המוצב הגביל אותן בירי, בעיקר, לכיוון מערב .

וכך נמצא שמוצב הנקניק היה חשוף כמעט לחלוטין לתקיפה אגפית, מכיוון צפון, קרי מ" גבעת האנטנה ו מארמון הנציב.

מוצב הנקניק בוצר ע"י גדרות תייל , ללא מוקשים . נראה כי תפיסת ההגנה של הירדנים התבססה רובה ככולה על אפשרות תקיפה ישראלית רגלית חזיתית מכיוון חוות הלימוד שממערב.

מוצב הפעמון

מוצב "הפעמון", שהיה מוצב מבוצר פלוגתי, הוקם ע"י הצבא הירדני, לאחר מלחמת העצמאות בשוליים המערביים של הכפר צור-באהר. היה זה הדרומי ביותר במערך מוצבי הקו-העירוני שחצה באותן שנים את מלוא תחומה של ירושלים מצפון לדרום.. המוצב צפה על רמת-רחל, מרחק של כ-800 מ', על שכונת ארנונה ומלון "היוזם", כמו גם עורק התחבורה העיקרי שבין ממלכת ירדן וירושלים המזרחית לבין בית לחם והר-חברון. המוצב שהיה בעל צורה היקפית, כלל 31 עמדות מקורות ("בונקרים"), שאפשרו ירי לכל הכיוונים היה מוקף בגדרות תיל סבוכות ושדות מוקשים. המוצב נחצה על ידי מספר תעלות קשר עמוקות ומבוטנות ובמקומות גם תעלות קשר רדודות. במרכז המוצב היה מבוך מבוצר של מערות קרסטיות ששימשו למגורים ולצרכים לוגיסטיים שונים. במלחמת ששת הימים אויש המוצב ע"י פלוגת חי"ר מגדוד..... מחטיבה 27 של צבא-ירדן. בשעות אחה"צ המאוחרות של יום שני, 5 יוני 1967, נכבש המוצב בקרבות פנים אל פנים ע"י לוחמי הסיירת הירושלמית בסיוע טנקים של פלוגת הטנקים הירושלמית. בקרב זה נפלו ששה מלוחמינו. 25 לוחמים ירדנים. על הבונקר המרכזי של המוצב מתנשאת אנדרטת מתכת שהוקמה, ע"י לוחמי הסיירת הירושלמית, מיד לאחר מלחמת ששת הימים, לזכר ששת הנופלים בקרב על הפעמון. סמוך לפעמון מצויה גם אנדרטת אבן, שהוקמה ע"י משרד הביטחון, להנצחת 11 הנופלים בששת הימים באזור (כולל ששת הנופלים בפעמון)

במרכז המוצב, מעל לבונקר המרכזי, מתנשאת כיום אנדרטה מתכתית שהוקמה ע"י לוחמי הסיירת כבר ב-1967. אנדרטת אבן הנושאת שמותיהם של 11 לוחמים שנפלו באזור (כולל ששת הנופלים בפעמון), שהוקמה ע"י משרד הביטחון ממוקמת כעשרים מ' מהפאה הדרום מערבית של המוצב.

אבני דרך בתולדות האיזור המפורז של ארמון הנציב

- 1948
- 9 מאי - האזור הוכרז כ"אזור - ביטחון" המצוי בחסות הצלב האדום
מאי - הנציב העליון הבריטי מפנה את הארמון.
14 מאי - "הצלב האדום" - תופס את ארמון הנציב
19 מאי - כוחות מצריים וירדניים סדירים מגיעים למרחב ירושלים
22-25 - קרבות רמת רחל - 2000 מ' דרום מערב מארמון הנציב
11 יוני - 9 יולי "הפוגה - ראשונה"
25 יולי - משה דיין מחליף את דוד שאלתיאל כמפקד החטיבה הירושלמית ("עציוני")
17/18 אוגוסט - גדוד בית חורון נכשל בתקיפה לכיבוש רכס ארמון הנציב
23 אוגוסט - האו"ם דורש את פירוז כל האזור
27 אוגוסט - וועדת הפוגה של האו"ם החליטה על הקמת האזור המפורז של ארמון הנציב (3000 דונם)
6 ספטמבר - צה"ל מפנה את חוות הלימוד והקולג' הצבא הירדני מפנה הנקניק והאנטנה.
הירדנים מתחילים בסלילת כביש עוקף ("דרך בורמה" ירדנית") בציר סילוואן - רכס ארמון הנציב - צור - באהר - כביש ירושלים בית לחם.
30 נובמבר - חתימה בין ישראל לירדן על "הסכם שביתת הנשק הכנה"
1 אוקטובר - הצלב האדום מעביר את השטח לאו"ם.
- 1949
- 3 אפריל - הסכם שביתת הנשק עם ירדן ("הסכם-רודוס")
25 אפריל - חתימה על מפת ג'ונדי-דיין
26 יוני - הגדרת אזור "השטח שבין הקווים",
(להבדיל משטח הפקר) - היתר לשהיית 200 אזרחים
בכל צד.
זיפות "דרך בורמה הירדנית"
האו"ם מפגין נוכחות בקולג' ע"י הדלקת וכיבוי תאורת לילה.
1950 - ניסיונות ירדנים, שלא צלחו, להגיע להסכם בדבר חלוקת האזור המפורז.
1950-1957 - שני הצדדים מנסים לקבוע עובדות בשטח האיזור המפורז באמצעות עיבודים חקלאיים, בינוי, נטיעות ועוד.
1958 - מועצת הביטחון מאשררת תקנות הפעולה באזור המפורז.
1963 - הקמת מלון היוזם בצד הדרום מערבי של האזור המפורז.

